

МОВОЗНАВСТВО: УПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІЗНАННЯ В ПРАКТИКУ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовано необхідність застосування результатів мовознавчих досліджень у курсі української мови в середній школі, окреслено шляхи подолання хибної практики проведення уроків загальнолінгвістичної тематики.

Сучасна лінгвістика водночас з теоретичним поглибленням пізнання свого об'єкта розширює сферу застосування власних результатів, у тому числі й у курсі української мови в середній школі. Завдяки досягненням теоретиків мови „замагання мовознавства перейти від підготовчої хронікально- анекдотичної фази до фази філософсько-узагальнюючої*” [6, 15], на наш погляд, досягли своєї мети. Нині не можна нехтувати значенням науки про мову як сполучної ланки між різними науками, оскільки саме з мовою пов'язані елементи людського пізнання.

Матеріал рідної мови, яким володіє кожен учень, виявляє найрізноманітніші зв'язки, має здатність до поглиблення й розширення, створюючи тим самим безпосередній зв'язок з оточенням дитини, перетворюючи її в маленьку часточку великої спільноти. Це відбувається на основі реальних фактів, що укладаються в одну велику систему.

Проте, на жаль, про сучасний стан мови та її історію школа дає лише не пов'язані між собою „уривки” знань, які засвідчують нереальну позачасовість одночасно з втратою історичної перспективи й розуміння тенденцій розвитку, відтак результатом лінгвістичної освіти, замість бажаного і реального знання, є певна дезорієнтація, примітивізм мислення, нехтування законами мови і самою мовою.

Сьогодні є нагальна потреба у відході від трафарету, подоланні застигlosti багатьох сучасних уроків української мови. Непокоїть хибна практика проведення уроків загальнолінгвістичної тематики.

Чинними програмами передбачено, що курс української мови в будь-якому класі середньої і старшої ланки розпочинається з висвітлення важливих для становлення цільної інтелектуальної особистості мовознавчих питань. Однак нерідко вчитель не усвідомлює значущості цих перших уроків, формально підходить до їх підготовки, з року в рік з пафосом виголошує завчені крилаті вислови про красу й багатство української мови, цитує одні й ті ж невмирущі слова класиків, карбує гасла, закликає плекати, оберігати, розвивати... Від такої промови, нехай і палкої, чути банальністю, нещирістю, що нівелює саму ідею прищеплення любові до рідної мови.

Для досягнення освітньої мети вчителем особливо важливими є аргументовані відповіді на питання, чи є українська мова здатною повноцінно обслуговувати суспільство, чи мала вона в своїй історії й має для цього належні

здобутки й ресурси, чому нині нагальною є саме потреба через мову підвищувати інтелектуальний потенціал нації й усього народу України [4, 46].

Насправді проблеми української мови, пов'язані з її функціонуванням, державним упровадженням, не є для лінгвістики, зокрема соціолінгвістики, новими. Оскільки будь-яке суспільство не розвивається у вакуумі, варто ознайомлювати учнів з досвідом подолання критичних мовних ситуацій, особливо на прикладі визнаних європейських мов. Мовна етнодидактика повинна спиратися на відчуття нацією своєї причетності до людства і до світової цивілізації. Так, для феодального суспільства було звичним явищем, коли пануюча верхівка говорила однією мовою, а низи - іншою, наприклад, у Литві феодальна знать послуговувалася німецькою мовою, у Франції - латинською, в Україні - російською або польською, аби не „мужицькою”. Українці проголосили, що будують розвинене демократичне суспільство, а феодальної звички, як бачимо, не позбулися.

Наприкінці ХУІІІ ст. 6 мільйонів французів із 25 мільйонів не знали французької мови і приблизно стільки ж не могли вести зв'язної розмови, тобто половина населення не володіла мовою своєї країни. Проте завдяки зваженій послідовній мовній політиці, упровадженій урядом, французька мова протягом ХІХ ст. не лише утвердилася як єдина на всій території держави й усіх сферах суспільного життя, а й набула статусу кастової для європейської знаті.

Коли Італія 1861 року здобула незалежність, італійська мова мала лише 600 тисяч носіїв з понад 25 мільйонів населення держави (приблизно 2,4%). Причому з тих 600 тисяч переважна більшість, 400 тисяч, була зосереджена в провінції Тоскані. Національна мова стала засобом консолідації суспільства, і сьогодні італійська не лише виконує всі суспільні функції. Завдяки своїй мелодійності, вона стала світовою мовою музичного мистецтва [9, 43-44].

У Київській Русі існувала вища школа „книжное ученіє”, де викладали науки в тодішньому візантійському розумінні цього терміна (граматика, діалектика, риторика, арифметика, геометрія, астрономія, музика). Давньоруська школа за князя Ярослава набула міжнародного значення. При дворі князя виховувалися англійські королевичі Едвін та Едуард, угорський королевич Андрій, майбутні норвезькі князі Гаральд і Ренгвальд, майбутній король Данії Магнус Добрий та інші іноземці знатного походження, навчання яких провадилося давньоруською (давньоукраїнською) мовою. Чому ж те, що за честь мали європейські вельможі в період слави нашого народу, пересічний українець або сприймає байдуже, або відкидає нехтуючи, або чинить опір?

Як свідчать статистичні дані, за кількістю мовців (а їх близько 45 мільйонів осіб) українська мова посідає 15-20 місце в світі. Варто нагадати, що на сьогодні налічують від 3500 до 5000 живих мов. Тож, на перший погляд, не все так погано в нашому домі. Однак дивує, що сучасні українці звертаються до Конституційного Суду через потребу тлумачення статті 10 Конституції України щодо статусу державної, наданому українській мові. Рішенням від 14 грудня 1999 р. Конституційний Суд України виносить рішення: „... положення Конституції України зобов'язують застосовувати державну - українську мову

як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, у роботі і діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України". До якого ще суду звертатимуться ті „щирі” українці, яким суворі статистика не авторитет, а вирішення мовних проблем на користь української як більмо в оці?

Думки, висловлювання в наказовому порядку заборонити не можна, проте це не виключає поступального руху державної політики на додержання громадянами законів власної держави. Тому урегулювання цієї принизливої для нації кризової ситуації вимагає, на думку І.Муромцева, „...тривалої, копіткої, послідовної роботи, принципом якої має бути „ідея перемагає ідею”, тобто агресивній „ковбасній” психології має бути протиставлена переконлива система поглядів і знань, які формують громадянина, а не міщуха чи селяка” [4, 46].

Безумовно, оволодіння рідною (у нашому випадку українською) мовою саме по собі ще не дає геніальності, однак живить її, сприяє виявленню. Головне вчасно усвідомити, що намагання вибитися в люди через чуже, а не своє слово, здобуваючи славу для інших народів, - шлях у нікуди. Щоб досягти цього усвідомлення, годі пропонувати засади планетарного характеру, вдаватися до пропозицій на рівні цілковитої банальності. Варто мотивувати перевагу рідної мови не емоціями, а фактами. Тут у нагоді стануть результати всесвітнього конкурсу краси мов, що відбувся в Парижі 1934 року і на якому українська мова за фонетичну розкіш, лексичне та фразеологічне багатство, синтаксичну гнучкість, потужні словотвірні можливості дістала загальне визнання - 3 місце услід за французькою та перською [2, 137]. Це саме той факт, знання якого підвищує національну гідність, дозволяє пишатися своїм походженням, підносить цілеспрямовано понищений, поруйнований престиж української мови, культури.

Але престиж мови - величина змінна. Мови, за образним висловом Л.А.Булаховського, нагадують валюту на світовому ринку. Подібно до курсу валют змінюється і „курс мов” - оцінне ставлення як носіїв тієї чи іншої мови, так і інших народів. Причому „коливання” такого курсу залежить не від якості мови, а від історичних обставин. Як відомо, історичні обставини не на нашу користь. Нині маємо визнати, що „стан і статус української мови в посттоталітарному суспільстві не має аналогів, жодного еквівалента на Заході, бо західноєвропейські мови ніколи не зазнавали катастрофи чорнобильського масштабу” [2, 137].

Тривалий час українська мова витіснялася „з більшого на обочину”. Зниження статусу національної мови призвело до того, що вона зрештою перетворилася на атрибут периферійності, втративши свою здатність до самовідтворення, стали зникати стимули до саморозвитку. Питання в тому, чи можуть сучасні українці позбутися звички холуйськи приречено зітхати „так уже історично склалося”. Звісно, можуть, аби бажання було.

Взірцем має стати державна мовна політика Ізраїлю, яка воскресила давньоєврейську мову іврит, що була мертвою понад дві тисячі років. Саме 162

мова формує націю, яка в свою чергу розбудовує державу. Отже, мова - це не просто знаки, це “генетичний код нації, константа державної самодостатності, самобутності, самоцінності [...], це матеріалізована свідомість” [3, 193].

Не декларативна, а реальна мовна політика в Україні, підтримувана освітньою галуззю, здатна забезпечити соціальний престиж української мови і наповнити реальним змістом поняття статусу державної мови.

Нагадаємо, що одним з першочергових завдань, проголошених „Концепцією мовної освіти”, є формування в українців почуття комфортності від усвідомлення себе носієм і спадкоємцем історичної пам’яті однієї з найдавніших мов.

Нині, коли українці поступово визволяються з морально-психологічного рабства чужих думок, звичаїв, традицій, відроджують поруйновану національну свідомість, нагальним виявляється процес перегляду хронологічних рамок існування українського етносу та його мови. На жаль, на цьому шляху важко уникнути спекуляцій національними почуттями, від яких застерігав ще І.О.Бодуен де Куртене: „Якщо у мовознавстві є напрямки, що активно підпорядковують людській розум впливам моди, то не потрібно забувати, що поруч з нормальною наукою, яка керується здоровим глуздом, протягом всього ХІХ століття, як і раніше, тягнулась ціла вервечка людей з неупокореною фантазією, людей, що марять наяву, [...], вчені праці таких „дослідників” зараховуються перш за все до психіатрії як об’єкт вивчення або ж - до гумористики” [1, 12-13]. Шкідливими є псевдонаукові праці, що засвідчують повну профанацію нефахівців, які виводять українську мову безпосередньо з санскриту, а українців визначають доіндоєвропейським етносом.

На питання про виникнення української мови не можна відповісти однозначно, проте, на думку дослідників, є всі підстави для того, щоб визнати мову антів напередодні великого розселення (V-VІ ст. н. е.) як мову протоукраїнську, процес трансформації якої в давню українську мову тривав протягом 150-200 років [7, 107-108]. Отже, початок функціонування давньої української мови припадає десь на VІІІ ст. н.е. Без сумніву, українська мова зазнала еволюційного розвитку, з X століття в ній не відбулося жодних кардинальних змін, які б виходили за межі незначних трансформацій, тому пов’язувати вихідний етап історії української мови з „Ізборником Святослава” так само алогічно, як починати історію України з цього ж періоду. Те, що вітчизняним мовознавством імперських часів і радянської доби в глотогенезі українській мові відведено роль „небажаної пізньої дитини із сумнівними батьками” [7, 14] є свідомим приниженням як статусу самої мови, так і національної гідності її носіїв.

Політичне „опритомнення” української нації розкрило проблему провінційності українства, його розведеного в культ невігластва в питаннях національної самоідентифікації і водночас навернуло суспільство, зокрема істориків та мовознавців, до перегляду так би мовити аксіологічних концепцій, серед яких чільне місце посідає теза про „колиску трьох братніх народів” і давньоруську мову, адже „не можна будувати історію мовотворення і мововимирання, абстрагуючись від історичних фактів (процесів)” [8, 7].

На думку сучасних лінгводидактів, розглядати історію української мови необхідно в просторі і часі, у межах світової цивілізації, що забезпечує достовірність наукових тверджень [5, 40].

На часі таке викладання української мови, що „...передбачає втілення у свідомість учня тез про мову як першооснову нації, про співвідношення понять „культура мови, загальний культурний і духовний рівень нації*”, про шляхи й етапи рівноправного входження української нації з її мовою й культурою в систему світової культури, про національну самобутність, особливості українського менталітету, виражені в мові” [4, 46]. І саме такий підхід має запроваджуватися в сучасній школі.

Список використаної літератури

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Языкознание или лингвистика XIX века/ Избранные труды по общему языкознанию. - М.: Изд-во АН СССР, 1963. - С. 3-19.
2. Козакова Л., Тоцька Н. Мовна ситуація і державний статус української мови наприкінці XX століття // Українська мова: З минулого в майбутнє: Матер, наук. конф. на відзначення 200-річчя виходу в світ „Енеїди” І. Котляревського, 25-27.02.1998 р. - Х.: Вид-во Ін-ту укр. мови НАН України, 1998.-С. 136-137.
3. Лизанчук В.В. Владні структури і проблеми функціонування української мови в Україні // Вісник Харківського ун-ту. Серія Філологія. - Х.: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2000. - №491. - С. 193-196.
4. Муромцев І.В. Питання духовної культури в курсах історії української мови та історії українського мовознавства// Українська духовна культура в системі національної освіти: Тези доповідей та повідомлень наукової конференції 18-19 квітня 1995 р. - Х.: Вид-во ХДУ, 1995.-С. 45-47.
5. Пентиліук МЛ, Гайдаєнко І.В. Генетичні і функціональні особливості української мови // Педагогічні науки: 36. наук, праць. Вип. 31. - Херсон: Вид-во ХДПУ, 2002.-С. 40-43.
6. Развадовский Я.М. Значение науки о языке// Общее языкознание: Хрестоматия: Для филол. фак. вузов. - Мн.: Выш. шк., 1987. - С. 6-15.
7. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. — 324 с.
8. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? Дві статті про постання української мови. - К.: Academia, 1994. - 30 с.
9. Ющук І.П. Українська мова: Підручник. - К.: Либідь, 2003. - 640 с.

Summary

The article gives a scientifically grounded basis in terms of implementing the results of linguistic research in the course of teaching Ukrainian at a secondary school It also points out possible ways of overcoming negative practical aspects while teaching topics in the field of the general linguistics.

О.А.Павлик

канд. педагог, наук, ст. викладач